

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK NAAR CULTUURLANDSCHAPPEN. MIDDEN-DELFLAND IN DE ROMEINSE TIJD.

door Heleen van Londen

Inleiding: archeologie en een landinrichtingsproject

Sinds de jaren '80 wordt Midden-Delfland, de regio tussen Delft, Schiedam, Vlaardingen, Maasland en Rijswijk onderworpen aan een herinrichting. Het gebied wordt beschermd tegen de oprukkende stadsuitbreidingen in de Randstad met ondermeer bestemmingen als (glas)tuinbouw, recreatie en landschapsontwikkeling. De nieuwe inrichting betekent een grootschalige bedreiging voor het bodemarchief. De bedreiging schuilt niet alleen in evidente ingrepen zoals ontgravingen bij de aanleg van surfplassen maar ook in de aanleg van bossen en het verlagen van het grondwaterpeil. Met de herinrichting is dan ook in principe het bodemarchief van nagenoeg het gehele gebied bedreigd (zie fig 1). Ofschoon een dergelijke bedreiging zeer ernstig is - circa éénderde van het bodemarchief van Nederland is reeds verdwenen - biedt een landinrichtingsproject kansen voor het vermeerderen van de kennis en zijn er mogelijkheden voor behoud.

De Reconstructiecommissie Midden-Delfland die de leiding en invulling van dit landinrichtingsproject verzorgt, gaf daarom vroegtijdig de opdracht een inventarisatie uit voeren van archeologisch waardevolle plaatsen. Dit resulteerde in een rapport waarin vele vindplaatsen geregistreerd werden (Bult 1983). De archeologische waarden zijn toen door middel van oppervlaktekartering bepaald. De Stichting RAAP kreeg opdracht enkele vindplaatsen te waarderen, zodat een selectie gemaakt kon worden van de belangrijkste sites met het doel deze te behouden en waar dat niet mogelijk was, deze op te graven (Van der Gaauw 1988). Een selectie volgde. De archeologische instituten van de universiteiten van Leiden en Amsterdam, respectievelijk het Instituut voor Prehistorie (IPL) en het Instituut voor Pre- en protohistorische archeologie Albert Egges van Giffen (IPP), werden belast met het gravende onderzoek. Het IPL concentreert zich op bewoning uit de ijzertijd, het IPP richt zich op alle perioden, vooralnog echter met nadruk op de Romeinse tijd (Van den Broeke & Van Londen 1995a).

Fig. 1: Het reconstructiegebied Midden-Delfland met de geïnventariseerde vindplaatsen. Circa 200 vindplaatsen zijn door Bult geregistreerd in 1981 en 1982. In de loop der jaren zijn er vele bijgekomen

Gebruik maken van het voortschrijdend inzicht

Voor de uitvoering van de herinrichting is Midden-Delfland opgedeeld in drie deelplannen, te weten Lickebaert, Gaag en Abtswoude. Inmiddels zijn Lickebaert en Gaag grotendeels, in ieder geval wat betreft het grondwerk, ontwikkeld. Dit jaar zal het ontwerp voor deelplan Abtswoude naar verwachting aangenomen worden, waarmee het laatste deelplan officieel in uitvoering gebracht kan worden. Lickebaert en Gaag leverden reeds belangrijke inzichten op van verschillende aard. Vanzelfsprekend zijn er de inzichten omtrent de bewoningsgeschiedenis, maar ook is ervaring opgedaan hoe de problematiek van de archeologie zich verhoudt tot grote project

ontwikkeling als gevolg van landinrichting. Midden-Delfland is het eerste project in Nederland waar archeologie geïntegreerd is in de planvorming en vervult in die zin voor Nederland een pilot-functie. Het belangrijkste element daarbij is, dat na en tijdens de inventarisaties en opgravingen de gewonnen inzichten gebruikt worden voor behoud en beheersdoeleinden. Er moet sprake zijn van een cyclisch proces waarbij de kennis niet blijft steken bij de onderzoekers, maar telkens ten dienste wordt gesteld van het ontwikkelen van beleid op conceptueel en uitvoerend niveau. De strategie voor de archeologische waarden moet onderdeel zijn van dynamische planvorming. Voorwaarde is flexibiliteit in het ontwerpplan, waarbij de inrichting uitgevoerd kan worden en waar tegelijkertijd de archeologische waarden ontzien worden. Aan de andere kant is ook creativiteit nodig om de terreinen met archeologische waarden een hedendaags gebruik te geven dat past in de algehele bestemming. Het meest gunstige is een oplossing te vinden waarbij de archeologische strekking overgebracht wordt, zodat deze de beleving van de omgeving verrijkt (Eerden 1995).

Een herinrichtingsproject verschilt wezenlijk van bijvoorbeeld de aanleg van een rijksweg. Na de vaststelling van een tracé wordt dit ontwikkeld en moeten de aanwezige archeologische resten “opgeruimd” worden. De archeologische praktijk zal in toenemende mate plaatsvinden binnen de kaders van grote projecten zoals de Betuwelijn, de Hoge-snelheidslijn, aanleg van wegen, Vinex-locaties etc. Het is meer dan ooit noodzakelijk om binnen de projecten die zich daartoe lenen de strategie voor het archeologische werk cyclisch te structureren en de kennis van een regio te gebruiken voor behoud en beheer.

De onderzoekskaders bij de aanvang van het project

In 1990 startte het IPP het gravende onderzoek in het reconstructiegebied Midden-Delfland. Het promotie onderzoek van Bloemers over de inheems-Romeinse nederzetting “Rijswijk ‘De Bult’” (Bloemers 1978) vormde toen de belangrijkste referentie. De resultaten van die studie wijzen op bewoning uit verschillende fasen. De eerste fase vertegenwoordigt sporen van een klein houten huis, vervolgens groeit de nederzetting en komen er meer gebouwen. De laatste fase betreft een hybride huisvorm die het midden houdt tussen een inheemse boerderij en een Romeinse villa. Het omliggende land is dan inmiddels met kavelsloten ontwaterd. De grootschaligheid doet vermoeden, dat grote oppervlakten in cultuur gebracht waren. De vraagstelling waarmee het Midden-Delfland project begon, was of dit beeld typisch of a-typisch is voor inheemse bewoning in het krekengebied van Zuid-Holland. Een tweede referentie vormde het bewoningsmodel dat opgesteld was in Noord-Holland in het kader van het Assendelver Pol-

der project van het IPP (Brandt et. al (eds) 1987). De nederzettingen bestonden uit eenvoudige boerderijen van één enkele fase. Lange termijn tradities konden worden aangewezen waarbij de bewoners ook van andere landschapstypen zoals de duinen gebruik maakten in een roulerend, mogelijk seizoenaal systeem (Therkorn & Abbink 1987). Tussen 1990 en medio 1995 is een twintigtal inheems-Romeinse vindplaatsen onderzocht. Een voorlopige conclusie mag zijn, dat het model van Rijswijk 'De Bult' wat betreft de groei van een kleine nederzetting naar een villa-achtig complex a-typisch is voor Midden-Delfland. Er schijnen geen directe parallellen met de Assendelver polders te zijn wat betreft de lay-out van de nederzetting. De intensieve verkaveling van het land zoals die was waargenomen tijdens het onderzoek in Rijswijk, is echter zeer representatief. Men mag stellen dat het krekengebied ten zuiden van de Rijn in de tweede en derde eeuw na Christus ingericht was met perceleringssloten, waardoor het gebied grootschalig ontwaterd werd. De sloten zijn niet alleen functioneel voor de waterhuishouding, zij geven tevens richting aan het te gebruiken land. In die zin kan gesproken worden over een ingericht cultuurlandschap.

Nieuwe aspecten bij de vraagstelling

Met deze inzichten werd de vraag verdiept welke archeologische sporen te traceren zijn tussen de nederzettingen in. Als aanvulling op het onderzoek naar de geselecteerde vindplaatsen is in de loop van het project veel aandacht besteed aan de zogenaamde "off-site". Hiermee wordt het geheel van natuurlijke en antropogene sporen bedoeld buiten de nederzetting.

Off-site behoeft vanwege de ruimtelijke onbegrensdeheid een andere onderzoeksmethode dan het opgraven van nederzettingen. Ook de aard van de sporen verschilt met die van nederzettingen. De sporen bevatten bijvoorbeeld nauwelijks vondstmateriaal en bestaan veelal uit louter grondverkleuringen. Een boor-onderzoek of veldlopen zal dan ook tot weinig resultaten leiden. De ervaring leert dat op kleigrond het systematisch aanleggen van proefsleuven de beste resultaten geeft voor het opsporen van off-site structuren.

Het concept van het cultuurlandschap biedt verschillende zeer interessante mogelijkheden. In de eerste plaats dwingt het de onderlinge relatie van nederzettingen en het gemeenschappelijke gebruik van het omliggende land te beschrijven. Als de ruimtelijke relatie gedefinieerd is, kunnen uitspraken gedaan worden over eventuele gelijktijdigheid en dichtheid van bewoning, patronen van landinrichting, de mate van sociale differentiatie (arm en rijk), verscheidenheid in bouwtradities, water- en weggennet, het gebruik van natuurlijke elementen als moerassen en meertjes enzovoorts. Dit leidt daarmee onder andere tot schaalvergroting van de vraagstelling die eerder met

name op de nederzettingen alleen werd losgelaten, zonder dat duidelijk werd of deze al dan niet gelijktijdig waren, met alle problemen vandien.

Een tweede aspect is dat door het vaststellen van onderlinge relaties de afzonderlijke delen op inhoudelijke criteria gewaardeerd kunnen worden. Dat waarden is van groot belang voor de keuzen die gemaakt moeten worden in het kader van het monumentenbeleid. Wat wel of niet bewaard, opgegraven of zomaar opgegeven moet worden, geschiedt nu veelal op periode-aanduiding en de mate van conservering. In diezelfde lijn kan een model van samenhang in een cultuurlandschap van groot belang zijn voor het voorspellen waar bepaalde nederzettingen of andere elementen gelocaliseerd zijn. Het bewoningsmodel van een cultuurlandschappelijke regio vormt een haast onmisbare aanvulling op de potentie- en voorspellingskaarten (Scholte Lubberink, Verhagen en Van Londen 1995).

Hieronder zal ingegaan worden op de resultaten van het onderzoek in het kader van het Midden-Delfland project naar inheemse bewoning uit de Romeinse tijd. Eerst komt bewoning op de klei aan de orde gevolgd door bewoning op het veen. Slechts een selectie van de onderzochte vindplaatsen zal besproken worden. Veruit het meeste onderzoek is verricht naar bewoning op de klei. Het artikel wordt besloten met enkele voorbeelden hoe de inzichten gebruikt worden voor behoud en beheer van archeologische waarden.

Sommige delen van de tekst zijn eerder verschenen in de jaarlijkse archeologische nieuwsbrief die uitgegeven wordt door het Reconstructiebureau Midden-Delfland, in de kronieken van het tijdschrift Holland of als onderdeel van een interne rapportage.

In Midden-Delfland zijn de vindplaatsen geadministreerd volgens een cijfercode. Deze codes zijn in de tekst opgenomen.

Bewoning op de klei: grootschalige landinrichting en grillige patronen.

1. Het Kraaiennest (gem. Maasland en Schipluiden).

In de omgeving van boerderij "Het Kraaiennest" in de Kralinger- en Dorppolder zal een recreatief plan bestaande uit plassen, groenstroken en fietspaden gerealiseerd worden. Vanaf 1992 tot met 1994 is op dit terrein, dat zo'n 70 hectare groot is, onderzoek gepleegd naar nederzettingen en het tussenliggende gebied. Aanleiding daartoe was het besluit in 1992 het gehele gebied systematisch te verkennen om archeologische vindplaatsen te inventariseren en te documenteren. Nagenoeg het gehele terrein is onderzocht aan de hand van proefsleuven. Iedere honderd meter is een ontsluiting gemaakt van enkele honderden meters lengte. Daarmee is afgeweken van een onderzoek louter op plaatsen waarvan een melding bekend was.

Onmiddellijk werd duidelijk dat deze aanpak veel informatie opleverde. Over bijkans het gehele terrein is een bewoningsniveau uit de Romeinse tijd waargenomen. Akkers, weilanden, moerassen, ophogingslagen en vindplaatsen kwamen zodoende aan het licht. Letterlijk kon een heel landschap onderzocht worden dat verborgen ligt onder de middeleeuwse kleiafzettingen.

Gebruikszones

Het landschap uit de Romeinse tijd kent een rijk reliëf, doordat het door de eeuwen heen een stroomgebied is geweest van vele prieden en geulen. De akkers werden doorgaans op de flanken van de hogere gedeeltes gelegd. Op de top van de ruggen en oeverwallen vindt men de huizen, erven en de belangrijkste loop van het perceleringssysteem. Dit laatste liep over het traject van de restgeul, een plaats waar van nature al een ontwatering naar zee bestond. Alle erf- en perceleringsslootjes waren verbonden met deze natuurlijke loop, die kunstmatig open gehouden werd, indien de afvoer verstopte. In "Het Kraaiennest" werd het duidelijk dat er geen sprake is van een recht-

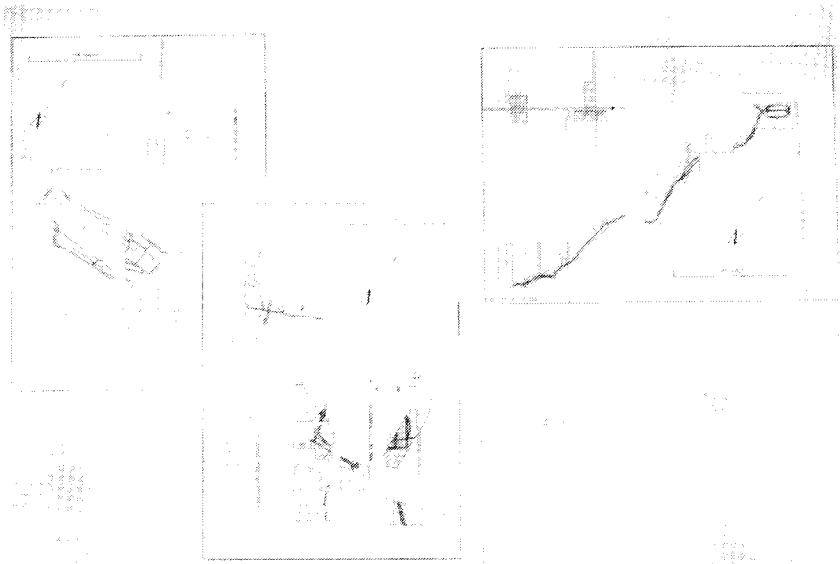

Fig 2: Het Kraaiennest gem. Schipluiden en Maasland. Overzicht van nederzettingen (20.17, 20.11 en 21.15) en off-site sporen uit de Romeinse tijd. Tussen 20.17 en 20.11 werden clusterskuilen aangetroffen met rituele deposities. De landinrichting volgt de geologische ondergrond

hoekige Romeinse landindeling, ook al bevinden we ons ten zuiden van de Rijn, de Romeinse rijksgrens. Het is het grillige patroon van geultjes en prielen dat men verkoos te volgen voor de plaatsing van woningen, akkers, land- en waterwegen (fig.2).

Niet alleen uit de Romeinse tijd zijn bewoningssporen ontdekt. Ook werd de ligging van een 11e-eeuwse nederzetting bevestigd waarvoor reeds eerder een vermoeden bestond. Sporen van voor de Romeinse tijd zijn tevens aangetroffen. Het betreft aardewerk uit de ijzertijd. Deze vondsten werden gedaan op de oeverwallen van de grote kreek die onder de kassen van de Scheeweg doorloopt. Kennelijk maakte men in de ijzertijd gebruik van de oeverwallen die licht overgroeid waren met veen. Doordat het veen heden ten dage grotendeels geoxydeerd is door ontwatering, is de context van de sporen verdwenen en is het onmogelijk te zeggen, of de scherven deel uitmaken van een nederzetting zoals we die kennen uit het veengebied, of dat we hier met een ander type nederzetting te maken hebben.

Een opmerkelijke vondst waren twee kuilen met daarin de deposities van bronzen keteltjes die onderdeel moeten hebben uitgemaakt van een ritueel gebruik en die gedateerd kunnen worden in de ijzertijd. De kuiltjes waren identiek en lagen geïsoleerd van andere bewoningssporen met uitzondering van de eerder genoemde concentraties aardewerkscherven. In beide gevallen is slechts de bodem van de ketel bewaard gebleven. Deze ketels zijn de eerste grote bronzen voorwerpen die in de omgeving gevonden zijn.

De samenhang

De proefsleuven van 1992 gaven aan waar grotere ontsluitingen moesten komen. In totaal zijn vijf vindplaatsen gelocaliseerd en deels opgegraven. Het betreft twee boerderijen met een boerenerf, een rituele plaats tussen beide boerderijen in, een mogelijk uitsluitend voor vee bedoelde behuizing en een ophoging van een lokale laagte in het land bestaande uit huisafval. Het geheel is met elkaar verbonden door perceleringsloten en strekt zich uit over een gebied van circa 30 hectare. De boerderijen en veestalling liggen twee tot driehonderd meter van elkaar verwijderd. Het gebied werd aan de noorzijde begrensd door een drassig veenmoeras. Naar het zuiden en westen zal de bewoning zich verder uitstrekken. Aan de oostzijde vingert het systeem van prielen uit in het veen. Mogelijk bevinden zich ook daar sporen van bewoning.

2. Een tweede voorbeeld van het grotere verband: Rijksweg 4, de Woudse weg (gemeente Schipluiden)

In 1993 zijn in een campagne van 4 maanden opgravingen verricht in het wegtracé van Rijksweg 4 aan de Woudse weg in Schipluiden. Het onderzoek betrof drie vindplaatsen (code 1.17, 1.23 en 1.32) met

sporen uit de Romeinse tijd en late middeleeuwen A en B. Rijkswaterstaat financierde het gehele werk.

Onterechte lage waardering

Aanvankelijk waren de vindplaatsen laag gewaardeerd en bestonden er geen plannen voor nadere zorg. Amateurarcheologen vestigden echter nogmaals de aandacht op het terrein, nadat vondsten tevoorschijn kwamen uit nieuw aangelegde bermsloten. Uit proefonderzoek van het IPP bleek dat de vindplaatsen onterecht laag gewaardeerd waren. Over het gehele tracé kwamen bewoningssporen voor. Gelukkig bood Rijkswaterstaat op dit late tijdstip nog ruime gelegenheid om het perceel van ca. 1 kilometer lengte bij 100 m breedte te onderzoeken.

De geologische ondergrond bestond uit een vertakking van geulen, een combinatie van Duinkerken 0 en Duinkerken I afzettingen. Alle sporen lagen op een kleiige of zavelige ondergrond.

Vindplaats 1.17 (R)

Op beide oeverwallen van de meest noordelijke geulvertakking kwamen sporen voor uit de Romeinse tijd (zie fig. 3). Er zijn twee fasen van bewoning aangetroffen; de eerste dateert uit het midden van de eerste eeuw na Christus. De nederzetting bestaat uit een drieschepige woon-stalboerderij van 6 x 20 meter met ingangen op het midden van de lange zijden. Bij de boerderij horen enkele erfstructuren zoals greppels en paalsporen. Er is sprake van een duidelijke ruimte-indeling. De vulling van de greppels wijst erop, dat ze niet lang open hebben gelegen en eigenlijk meteen na aanleg weer gedicht zijn. Mogelijk verwijzen deze greppels naar heggen en hekjes. De stroomdraad van de geul was tijdens de bewoning niet meer dan een drassige depressie of ondiepe sloot waar twee smalle huissloten op afwaterden. Hoefindrukken van rundvee waren in de depressie duidelijk te herkennen. Op de zuidelijke oeverwal liep parallel aan de stroomdraad een weg. De weg werd niet gekenmerkt door karresporen maar door een brede, compacte vertrapte en humeuze baan, waar kleinere paden met wederom hoefindrukken van afweken. Zonder twijfel heeft de weg geleid naar de nabij (ca 150-200m) gelegen nederzetting die eerder onderzocht is.

Kringgreppels als off-site structuur

Een tweede gebruiksfase bestaat uit off-site structuren. Over de stroomdraad is een brede perceleringssloot aangelegd, die deel uitmaakt van een stelsel dat over het gehele wegtracé gevolgd is en geassocieerd kan worden met één van de nederzettingsfasen van een boerderij die enkele honderden meters verderop ligt (code 1.23). Deze fase wordt op basis daarvan gedateerd in de late tweede tot de vroege

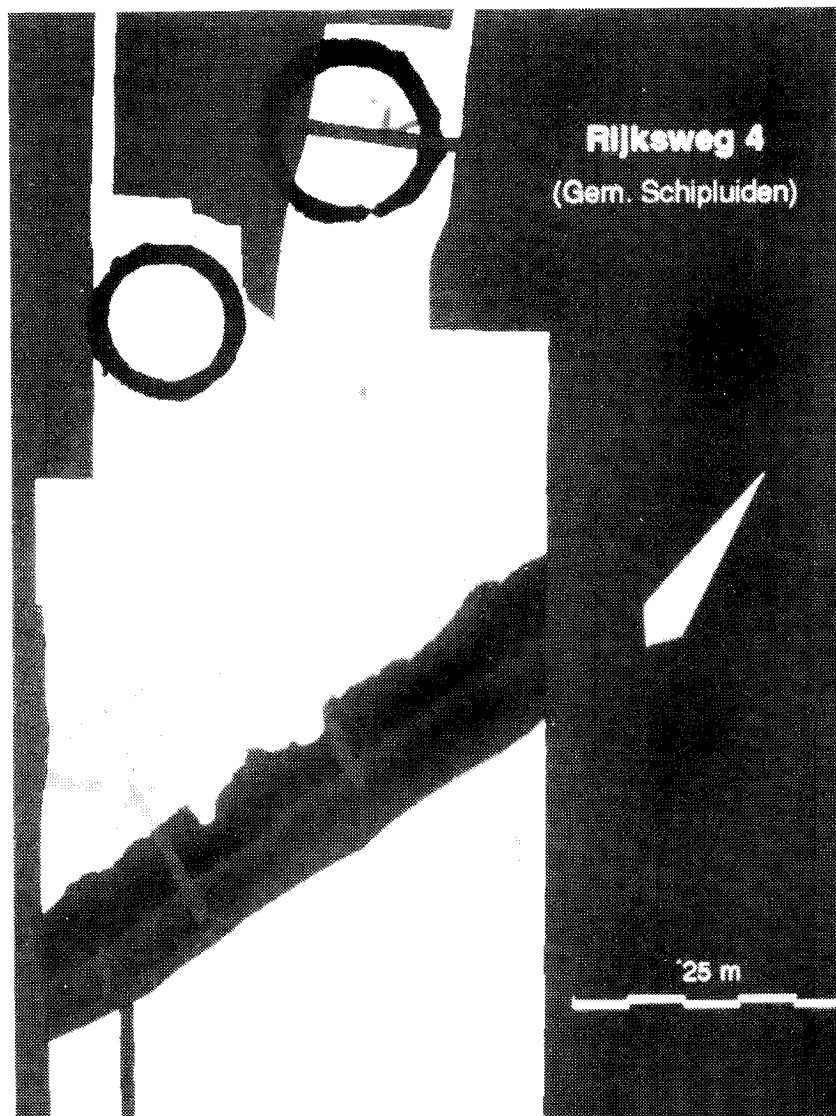

Fig. 3: Woudse weg gem. Schipluiden (vindplaats 1.17). Overzicht van de bewoningssporen. De eerste fase bestaat uit een boerderij, greppels en een weg (site). De tweede fase uit een perceleringssloot en ringstructuren (off-site)

derde eeuw na Christus. Behalve de sloot zijn vier grote kringgreppels (diameters ca. 13-15 m) gevonden die een lage ophoging

omsloten. De kringgreppels waren ca. 1 meter breed en hebben open gelegen. De vulling laat zich direct vergelijken met die van de perceleringssloot. De heuvels en kringgreppels bevatten geen crematie of inhumatiesporen noch enig nederzettingsafval. Wat de functie geweest kan zijn, is niet duidelijk. Aanwijzingen voor veestalling (hoefindrukken) of opslag van gewassen (paalsporen) zijn er niet. Bij één van twee bevindt zich een opening in de kringgreppel. Men mag aannemen dat de heuvels betreden werden. Er zijn weinig bekende parallellen voor dit type off-site in het Maasmondgebied uit de Romeinse tijd. Parallellen die er zijn, hebben betrekking op grafvelden. Dat de heuvels een monumentale functie gehad kunnen hebben, valt alleen daarom al niet uit te sluiten.

Vindplaats 1.23 (R en LME A + B)

Romeinse tijd

Het vervolgen van de perceleringssloten van vindplaats 1.17 leidde naar de nederzetting van 1.23. Tussen beide locaties bevond zich een gebied van circa 400 meter dat alleen ingericht is geweest met sloten en greppels van tenminste twee afzonderlijke fasen. De stipaanduiding voor 1.23 lag ver uit de buurt van de huisplaats zelf.

Ook vindplaats 1.23 kent tenminste twee afzonderlijke bewoningsfasen uit de Romeinse tijd. Op het wegtracé is van de vroege fase alleen een deel van het erf aangetroffen. De huisplaats ligt op het aangrenzende perceel aan de noordzijde dat in particuliere handen is. Het valt daarmee buiten het onderzoeksgebied. De datering van deze vroege fase is echter jonger (midden 2e eeuw) dan de eerste fase van vindplaats 1.17 (midden 1e eeuw).

Een model voor de erfinrichting

De tweede bewoningsfase betreft een boerderij met een zeer omvangrijk erf. Een systeem van sloten deelt het erf in aparte gebruikseenheden in. Dit beeld was reeds bekend van andere vindplaatsen (code 19.07, 20.17 en 5.01/2 Van Londen 1992). Behalve de reeds bekende elementen als moestuin, opslag en ruimte met rituele kuilen, komt bij deze nederzetting ook een nieuw aspect voor. De erfsloten met openingen bepalen de wandelroutes over het terrein. Vlak bij het huis komt een u-vormige lus voor in één van de sloten waarbinnen een opgeworpen wal met een kleinere sloot ligt. De situatie is het best te vergelijken met een verkeersheuvel. Het lijkt aannemelijk dat vanuit huis een wandelpad langs dit walletje bedoeld is. Dit deel van het erf lijkt daarmee op een aangelegde (bloemen)tuin. Het huis zelf is éénschepig met afmetingen van 6 x 20 meter met de ingangen op het midden van de lange zijden. Langs de vier zijden op ca. 2 meter van de wanden lopen huissloten. De toegang naar het huis wordt via de hoekpunten verkregen (zie fig. 4). In de noordelijke wandgreppel

*Fig. 4: Woudse weg, gem. Schipluiden (Vindplaats 1.23).
Overzichtsfoto van het (sym)metrisch aangelegde huis en erf. Met de
lange ontsluiting linksboven werd de sloot gevolgd die tot de
nederzetting leidde*

is een bouwoffer gevonden. Het betreft een ploegbeslag. Omdat het huis geen duidelijke woon-stal verdeling heeft, er nergens hoof-
indrukken gezien zijn en het huis zeer nauw begrensd is, lijkt het niet
om een boerenbedrijf met een veestapel te gaan. De ploeg in de wand-
greppel wijst dan ook eerder op een bedrijf dat gericht is op akker-
bouw dan op veeteelt. De hele inrichting van het huis en erven is
(sym)metrisch.

Middeleeuwen: vier fasen van landgebruik

Half overlappend met de Romeinse nederzetting van 1.23 tot aan de
Woudse weg over een gebied van ca. 300 x 100 meter komen middel-
eeuwse sporen voor. Deze zijn te herleiden tot tenminste 4 fasen.

De vroegste fase dateert uit de 14e eeuw. Het betreft een sloot
(bom)vol nederzettingsafval dat wijst op een gemeenschap van wel-
gestelde mensen. Tot de vondsten behoort een kort steekzwaard. Aar-
dig is dat de sloot exact loopt over een deel van de Romeinse
percelering. De Romeinse sloot is in de 14e eeuw hergraven. Dit be-
tekent dat de Romeinse landindeling met sloten tot aan de 14e eeuw
zichtbaar is geweest. In 1994 is een muurtje met (secundair ge-
bruikte) kloostermoppen aangetroffen van een boerderij die mogelijk
tot deze fase behoorde.

Dierbegravingen

De volgende fase is moeilijk te dateren. Aan de hand van oversnijdingen is deze wel na de 14e eeuwse sporen te plaatsen. Het gaat om een cluster van dierbegravingen, veelal zeer jonge dieren. Dat ze met enig ceremonieel begraven zijn, blijkt uit de kuilen en deposities. De kuilen zijn volgens een patroon uitgezet. Sommige dieren hebben een voorwerp meegekregen, zoals een begraving van een hond waarbij een kluif werd aangetroffen. In een vreemd “oogvormig” spoor bestaande uit greppels (het oog) en een kuil (de pupil) kwam een veulen te voorschijn. Op de schedel was één van de achterbenen gelegd, het bekken ontbrak en naast het skelet lag een mondharp. Relatief was paard veel vertegenwoordigd. Het terrein zou vroeger ook wel bekend zijn geweest onder de veldnaam “Het Paardenveld” (mond. med. dhr. J. Moerman).

Boerderijen

De derde fase betreft een boerennederzetting uit de 15e en 16e eeuw. Het erf is ingedeeld aan de hand van brede sloten. Van de boerderij resteren alleen bakstenen en grote hoeveelheden huisraad. De sloten zijn opgevuld met het materiaal alsof het terrein geëgaliseerd is. Uit de clustering van de bakstenen en de erfindeling is te herleiden waar het huis gestaan heeft. Een deel van het erf is gebruikt om systematisch diepe kuilen aan te leggen, die gedicht zijn met mest en afval. De functie van de kuilen zo dicht bij de boerderij zal mogelijk primair met de opslag (het inkuilen) van voorraad te maken hebben en ze zullen pas later met afval gedicht zijn. Het terrein is na de bewoning geëgaliseerd. De plaatselijk zeer zware teellaag onder de huidige grasmat wijst erop dat het gebied voor de akker-/tuinbouw gebruikt is.

De vierde fase bevindt zich voor aan de Woudse weg. Het zijn sloten en kuilen uit de 17e en 18e eeuw die bij de voorganger van een in 1993 nog bestaande boerderij behoren. Deze laatste is voor de aanleg van de Rijksweg gesloopt.

Het historisch bepaalde landschap

Met het onderzoek van dit tracé is een deel van het cultuurhistorisch landschap beschreven. Het is aangetoond dat voorafgaand aan de middeleeuwse ontginning een Romeinse landindeling aanwezig was, die grotendeel bepalend is geweest. Men kan concluderen dat de huidige oriëntatie van Rijksweg 4 via de middeleeuwse ontginningen te herleiden is tot de inrichting van het land in de Romeinse tijd.

3. Bewoning op het veen: Een nieuw type nederzetting

Een terpje uit de Romeinse tijd

Aan de Oostbuurtse weg, gemeente Schipluiden, is in 1994 het onder-

zoek vervolgd naar een inheems-Romeinse nederzetting in het veen. Abusievelijk was in voorgaande jaren aangenomen dat het om bewoning op een oeverwal ging. Het onderzoek leidde tot spectaculaire resultaten. De nederzetting betreft bewoning op een kunstmatige ophoging aan de rand van een veenmoeras. Vier huizen zijn dakpansgewijs over elkaar heen gebouwd. Het eerdere huis vormde steeds de versteviging voor de fundering van het nieuwe huis. Een terpje als nederzettingstype in de Romeinse tijd is nog niet eerder gevonden in Midden-Delfland en daarmee vormt de vindplaats een nieuw model.

Doordat de terp met bewoningsresten eeuwen onder de grondwaterpiegel heeft gelegen, zijn alle organische resten tot in de details bewaard gebleven. En anders dan in andere delen van het veengebied in Midden-Delfland is er hier geen sprake van erosie door verspoeling of oxydatie van het veen. Dat wil zeggen dat alle vondsten nog in situ liggen en dat zowel buitenshuis als binnenshuis sporen aanwezig zijn. Veelvuldig komt het namelijk voor, dat de huizen door het eigen gewicht verzakken. Door de diepere ligging is het huis beschermd tegen erosie, terwijl de directe omgeving dat niet is en daarom in veel gevallen gewoon verdwenen. In het geval van de Oostbuurtse weg zijn huis en erf geheel geconserveerd.

Men mag ervan uitgaan dat vier generaties achtereenvolgens op deze locatie gewoond hebben. Doorgaans rekent men maximaal 25 jaar per generatie. Waarschijnlijk is de reële bewoningsduur per bewoningsfase wel wat korter, gezien de gemiddelde levensduur van de huizen. Op basis van het import aardewerk en de voorlopige inschatting van de verhouding inheems aardewerk /import aardewerk wordt het jongste huis in de eerste helft van de tweede eeuw gedateerd. Daarmee wordt het oudste huis in de eerste helft van de eerste eeuw geplaatst. Deze datering maakt de vindplaats bijzonder, omdat er niet veel nederzettingen uit die vroege periode bekend zijn. In dit verband is het interessant, dat het aardewerk van inheemse makelij uit de vroege periode verschilt van de latere wat betreft de magering.

De huizen zijn in twee groepen te splitsen. De oudste twee worden gekenmerkt door de aanwezigheid van stalboxen en vloeren van dikke pakketten mest. Het gaat hier om zogenaamde woonstalboerderijen voor rundvee. De mest bevatte verharde koeievlaaien waarin de grassen die als veevoer dienden, nog duidelijk herkenbaar zijn. In de mest zijn veel restanten van insecten, met name vliegpoppen, aanwezig. De constructiewijze van de oudste huizen is een zogenaamde A-constructie, dat wil zeggen dat de dakdragende palen als de benen van de letter "A" schuin naar elkaar toe geplaatst zijn. De nokbalk ligt dan op het kruispunt van beiden palen.

De jongste twee huizen hebben geen staldeel. De vloeren zijn niet opgehoogd met mest, maar bestaan uit klei- en veenplaggen. Het

jongste huis heeft twee haardplaatsen. In het woongedeelte lag een zeer nette haard opgebouwd uit potscherven. De scherven zijn in ringen neergelegd. Van buiten naar binnen is een kleurschakering zichtbaar van rood naar wit. Het mozaïek van scherven lijkt daarmee op een zon. De haard is tenminste tweemaal op deze wijze herbouwd. De oudste fase van de haard is geconserveerd door medewerkers van de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort en is opgenomen in de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) te Leiden. Het RMO financierde de conservering. De haard in het werkdeel van het huis was slordig. In de directe omgeving zijn veel kleine resten van brons aangetroffen. Mogelijkerwijs heeft hier een bronssmid gewoond.

Naast de huizen zijn paden en heiningen gevonden. De paden bestonden uit kris kras neergelegde takken die hier en daar vastgepind waren met rechtopstaande takken. Ook is een klein platform van pluggen gevonden naast het jongste huis aan de noordzijde.

Uit de analyse van het botmateriaal blijkt, dat er uitzonderlijk veel ganzebotten aanwezig zijn. Het is niet ondenkbaar dat men ganzen gehouden heeft. De vindplaats leverde veel interessante details over bouwen en bouwconstructies. Belangrijke elementen zijn geconserveerd en worden net als de haard opgenomen in de collectie van het RMO. Ook hier zorgt het RMO voor de kosten van de conservering. Tot de wel zeer bijzondere vondsten behoort een gevlochten krans van wilgetenen. De krans maakte deel uit van een huisoffer en verwijst naar de levenscyclus.

4 Bescherming, planologie & hedendaagse beleving van de omgeving De mogelijkheden van ontwerpaanpassingen

Na enkele jaren van intensief archeologisch onderzoek in Midden-Delfland lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat het gebied zeer rijk is aan archeologische waarden. Niet alleen is de dichtheid aan vindplaatsen groot, ook criteria als de aard, onderlinge samenhang en mate van conservering van de archeologische overblijfselen maken het gebied tot een regio van nationaal en zelfs internationaal belang. In de deelplannen Lickebaert en Gaag werd duidelijk dat ondanks alle voorzorgsmaatregelen toch nog te veel ongedocumenteerd of onvoldoende gedocumenteerd verdwenen is (Van den Broeke & Van Londen 1995 b en c). Als gevolg van het voortschrijdend inzicht is getracht de strategie bij te stellen voor het laatste deelplan, Abtswoude. Het belangrijkste doel is te streven naar meer behoud door middel van ontwerpaanpassingen in de plannen van de inrichting. Een succesvol voorbeeld is het planontwerp voor Ackersdijk. Op een plaats waar tenminste twee vrij omvangrijke inheems-Romeinse nederzettingen liggen, is bos gepland (vindplaatsen 5.01/2). Door de voorgeschreven open ruimtes in het toekomstige bos te projecteren

over de locatie van de vindplaatsen blijft zowel de kool als de geit gespaard. Het ontwerp van het bos is gerespecteerd en ook de cultuurhistorische waarden krijgen een eigen plaats in het omgevingsbeleid. Planologische bescherming kan op deze wijze leiden tot wettelijke bescherming in het kader van de monumentenwet met als gevolg dat deze locatie op de landelijke lijst van archeologische monumenten geplaatst kan worden. Niet alleen het behoud is een positief effect van deze planaanpassing, maar ook het integreren van archeologische informatie in het ontwerp verhoogt de belevingswaarde van de omgeving in de recreatieve bestemming. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat locaties met archeologische waarden onderdeel kunnen uitmaken van een bestemming. Bescherming hoeft niet noodzakelijk te leiden tot een serie onbruikbare afgerasterde reservaten in het huidige landschap.

Om een dergelijk beleid ook te kunnen uitvoeren in andere delen van Midden-Delfland is het noodzakelijk om in een zo vroeg mogelijk stadium aanvullende kennis te hebben van de locatie, aard, omvang en kwaliteit van archeologische waarden. De eerste veldkartering van Midden-Delfland bracht het topje van de ijsberg in zicht. Een aanvullende inventarisatie is het antwoord op de signaleerde problemen. In 1994 is een plan van aanpak ingediend voor de uitvoering van deze aanvullende prospectie, het zogenaamde Prospectieplan.

De eerste werkzaamheden volgens het Prospectieplan

In november en december zijn bij wijze van proef de eerste zogenaamde module van het plan uitgevoerd in Ackersdijk en Kethel. Het proefsleuven- en booronderzoek spreidde zich uit over 60 hectare, waarvan 30 hectare in het veengebied en 30 hectare in het krekengebied nabij de eerder genoemde inheems-Romeinse vindplaatsen. Het veengebied is onderzocht door medewerkers van de Stichting RAAP. Het onderzoek leverde geen archeologische sporen van belang op en dit gebied kon met een gerust hart worden ingericht. Het krekengebied zat daarentegen vol sporen van Romeinse bewoning. Een nieuwe vindplaats (5.03) werd ontdekt en men heeft getracht deze op te nemen in het planontwerp, dit keer echter zonder succes. De nederzetting is getekend maar niet opgegraven. Dat wil zeggen de grasmat is verwijderd zodat de sporen gedocumenteerd konden worden zonder ze af te werken. De middelen ontbraken daartoe.

Tussen vindplaatsen 5.01/2 en 5.03 ligt een gebied van enkele honderden meters waarover zich een perceleringssysteem uitstrekt. Door de inventarisatiemethode van proefsleuven graven kon dit stelsel meteen gedocumenteerd worden. Het noordelijke gebied tussen de Rotterdamse weg en Rijksweg 13 in het buitengebied van de gemeente Delft herbergt een cultuurlandschap uit de Romeinse tijd van nederzettingen die onderling verbonden zijn door percelering. Dat-

gene wat niet behouden kon worden, is tenminste op het niveau van de individuele sporen gedocumenteerd.

De inheems-Romeinse nederzetting (code 5.03) die aldus gedocumenteerd kon worden, dateert uit de late tweede en derde eeuw. De nederzetting is circa één hectare groot, kent twee huisplaatsen en wordt gekenmerkt door rijk materiaal waaronder veel natuursteen als bouw materiaal. Hiermee onderscheidt deze zich van de meeste inheems-Romeinse vindplaatsen die in het kader van het project reeds onderzocht zijn. De huisplattegronden zijn aan drie zijden omgeven door brede greppels in een strak symmetrisch ontwerp. Eerder is een dergelijke plattegrond gevonden bij een nederzetting gelegen op het wegtracé van Rijksweg 4 aan de Woudse weg gemeente Schipluiden (vindplaats 1.23) in 1993. Nu er tot dusver in totaal drie van dergelijke huizen zijn gevonden blijkt er sprake te zijn van een apart (regionaal) type.

Het meest opmerkelijke spoor betrof de restanten van een lemen oven in de vorm van een sleutelgat; het langwerpige gedeelte was de stookgang, het ronde gedeelte de heteluchtkamer. Daarbij is veel aardewerkslak aangetroffen. Het is nog niet duidelijk of dit afkomstig is van de ovenwand zelf, of dat het te maken heeft met de produktie. In aanmerking voor de produkten komen tegels en weefgewichten, waarvan er veel zijn aangetroffen.

De nederzetting kon niet behouden blijven zoals eerder gezegd is en is inmiddels beplant. Bekeken zal worden of de nederzetting over enkele tientallen jaren gevolgd kan worden om de effecten te onderzoeken die door de doorworteling en het rooien van bomen teweeggebracht worden.

Hemelsbreed is aansluitend circa twee kilometer van het oude cultuurlandschap bestudeerd.

Het beeld dat is ontstaan van de ruimtelijke indeling, lijkt net als in Het Kraaiennest zeker niet op het vlakdekkende modelmatige assenstelsel dat van elders bekend is. De hoofdadars van de perceleringssloten zijn aangelegd over het hart van de verschillende geulen in het krekengebied. Mogelijk is aanvankelijk de restgeul tijdens de natuurlijke verlanding van de kreken opengehouden. Kleinere sloten werden haaks gekoppeld aan de grotere aders. Zo ontstaat een beeld van onregelmatige percelen die als een breed lint de natuurlijke kronkels van het krekensysteem volgen. Het overtollige water werd op deze wijze snel naar zee afgevoerd.

Er zijn drie fasen te onderscheiden in de percelering, waarvan de omvangrijkste waarschijnlijk in de derde eeuw te dateren is. Dit stelsel omvat ten minste vier gelijktijdige middelgrote nederzettingen. Op basis daarvan mag men veronderstellen dat het in één keer aangelegd is in plaats van een model dat ook denkbaar is, namelijk van

een “organische” groei. In de derde eeuw ontwikkelt Voorburg, Forum Hadriani, zich snel als hoofdstad van de Cananefaten. Het is mogelijk dat met de groei van de stad ook het achterland intensiever in exploitatie werd genomen.

Het onderzoek naar percelering is slechts in een beginstadium. Nu al is duidelijk dat er verschillende sloottypes bestaan, bijvoorbeeld twee tot vier dubbele gelijktijdige sloten. Mogelijk duidt dit op de begrenzing van land als gevolg van eigendomsverhoudingen of misschien wel op een complex watermanagement. Op enkele plaatsen in de omgeving van Midden-Delfland zijn uitgeholde boomstammen met afsluitende klep gevonden, die dienst deden als duikers voor de kanalisering van water.

Het model van het cultuurlandschap en voorspellingen

Niet alleen de Reconstructie resulteert in een bedreiging voor het bodemarchief in Midden-Delfland, ook de aanleg van Rijksweg 4 draagt daartoe bij. In een rapport heeft de Stichting RAAP in samenwerking met het IPP Rijkswaterstaat een advies gegeven voor het minst schadelijke tracé van drie alternatieven in het kader van een Milieu Effect Rapportage (MER) (Scholte Lubberink, Verhagen en Van Londen 1995).

Behalve de correlaties tussen geologische elementen en bewoning uit bepaalde perioden is ook het huidige model van het cultuurlandschap van ondermeer de Romeinse tijd meegenomen in het advies. Dit leidt in eerste instantie tot de integratie van off-site structuren in de waardering en voorspelling. Ook de op grond van het bewoningsmodel verwachte dichtheid van nederzettingen weegt mee in het advies naar Rijkswaterstaat.

Tot besluit

Het archeologisch onderzoek van het IPP dat uitgevoerd is in het kader van de herinrichting van Midden-Delfland, maakt het mogelijk het bewoningsmodel van de Romeinse tijd van het Zuidhollandse krekens- en veengebied aan te vullen op essentiële punten. De groei van een eenvoudig huis naar een villa-complex zoals in Rijswijk de Bult is a-typisch. De intensieve verkaveling van het achterland is daarentegen zeer representatief. Grote gebieden zijn ingericht en in exploitatie gebracht tegen de tweede en de derde eeuw. Nederzettingen op de kleigrond liggen circa 300 tot 500 m van elkaar verwijderd over de lengte van de kreekarmen. Tussen nederzettingen in vindt men percelering, rituele plaatsen, wegen, lokale ophogingen van lage delen in het terrein en ringstructuren zoals aangetroffen aan de Woudse weg. Meer onderzoek naar de off-site zal ongetwijfeld tot een grotere variëteit aan sporen van landgebruik leiden.

De nederzettingen zelf kennen enige diversiteit waarbinnen

(huis)typen te herkennen zijn. De diversiteit is ongetwijfeld het gevolg van sociale differentiatie, ethniciteit en transformatie van tradities door acculturatie. Het terpje aan de Oostbuurtse weg levert een nieuw nederzettingstype op voor het veengebied.

De kennis van het gebied wordt gebruikt voor beleidskeuzen zoals de MER van Rijksweg 4 illustreert, maar ook voor nieuwe strategieën, zoals het Prospectieplan, die moeten leiden tot verder behoud en beheer van archeologische waarden in het gebied.

BIBLIOGRAFIE

Bloemers, J.H.F., 1978, Rijswijk (Z.H.). 'De Bult'. Eine Siedlung der Cananefaten, Nederlandse Oudheden 8.

Brandt R.W. et. al (eds), 1987, Assendelver Polder Papers, Cingula 10. Amsterdam

Broeke P.W. & H. van Londen. 1995a, 5000 jaar wonen op veen en klei.

Archeologisch onderzoek in Midden-Delfland, in press

Broeke P.W. & H. van Londen, 1995b, Verborgen waarden. Archeologie in het reconstructiegebied Midden-Delfland, in: Landinrichting, 35,2,14-19.

Broeke P.W. & H. van Londen, 1995c, Landinrichting van het jaar nul, in: Landinrichting, 35,4,13-17.

Bult, E.J., 1983, Midden-Delfland, een archeologische kartering, inventarisatie, waardering en bewoningsgeschiedenis. Nederlandse Archeologische Rapporten 2.

Eerden, M.C. (red), 1995, Inrichten met 'diepgang'. Actief omgaan met archeologie in landinrichtingsprojecten. ROB/LBL.

Gaauw, P.G. van der, 1988, Midden-Delfland. Rapport betreffende het aanvullende bodemonderzoek. R.A.A.P. rapport 20

Londen, H. van, 1992, Midden-Delfland 8: Maasland, Oude Campsweg, in: Woltering P.J. en W.A.M. Hessing (eds), Archeologische Kroniek van Holland 1991, Holland, 368-369.

Londen, H. van, 1992, Midden-Delfland 9: Maasland Scheeweg, in: Woltering P.J. en W.A.M. Hessing (eds), Archeologische Kroniek van Holland 1991, Holland, 370

Londen, H. van, 1992, Midden-Delfland 7: Delft, Rotterdamseweg, in: Woltering P.J. en W.A.M. Hessing (eds), Archeologische Kroniek van Holland 1991, Holland, 367-368.

Therkorn, L.L. & A.A. Abbink, 1987, Seven Levee Sites: B, C, D, G, H, F and P, Assendelver Polders, in: R.W. Brandt et. al. (eds), 1978, Assendelver Polder Papers 1, Cingula 10 115-169. Amsterdam

Scholte Lubberink H.B.G., J.W.H.P. Verhagen & H. van Londen, 1995, Archeologisch onderzoek ten behoeve van de trajectstudie/ M.E.R. Rijksweg 4: Kruituisweg (Delft) Kethelplein (Schiedam), R.A.A.P. Rapport 94